

ПАТРІАРХ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Прокопчук Віктор

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії, правознавства та методики навчання

У статті простежується життя і подвижницька діяльність педагога, краєзнавця, музейника, пам'яткоохоронця, просвітника протоієрея Юхима Йосиповича Сіцінського, визнаного на Поділлі патріархом подільського краєзнавства.

Ключові слова: *Поділля, Кам'янець-Подільський, університет, краєзнавець, педагог, помічник бібліотекаря, музей, охорона пам'яток.*

Юхима Йосиповича Сіцінського називають патріархом подільського краєзнавства, підкреслюючи в такий спосіб значний внесок у регіональне дослідництво. Його діяльність співпала із зародженням краєзнавства на Поділлі, викликаним необхідністю після інкорпорації Правобережної України до складу Росії протиставити значному і досить впливовому польському суспільному прошарку комплекс заходів – політичних, економічних і світоглядних, покликаних нейтралізувати їх вплив на місцеве населення, спроби в ході двох повстань – 1830-1831 і 1863-1864 років – повернути втрачені позиції. Ще 1887 року поляки на Поділлі володіли 55 % земель [17, с. 196]. Після падіння кріпосництва і здійснення комплексу реформ, появи державних і церковних шкіл, бібліотек зріс інтерес народу до свого минулого, до національного коріння. Таким чином у середині XIX ст. об'єктивно інтереси офіційної російської історичної науки збіглися з потребами українського суспільства, передовсім - передової інтелігенції, наукової еліти пізнати свій край, своє коріння.

Важлива роль у реалізації цієї політики відводилася церкві і священнослужителям – найбільш освіченому і організованому прошарку населення. Ще 1850 року єпархіальне керівництво у відповідь на вимогу Св. Синоду доручило священникам здійснити історико – статистичний опис церков і парафій, а педагогічному колективу Подільської духовної семінарії – узагальнення і редагування матеріалу [3, арк. 1]. Ректор поклав ці обов'язки на викладача і бібліотекаря семінарії Павла Гліщинського, і той з великим ентузіазмом взявся за справу, редагував інформацію, що надходила звідусіль, доповнював. Однак завершити працю не дала передчасна смерть [24]. Не мало зробив для вивчення минулого населених пунктів Поділля М.Я. Орловський. Краєзнавчу роботу вело Товариство подільських лікарів, очолюване О. Кремером та Й. Ролле [22, с. 21-22].

Однак розмах роботи і її результати, у першу чергу – зміст і фактологічна наповненість описів церков і парафій, не відповідали задуму. Щоб прискорити підготовку описів, посилити їх якість, 1865 року архієпископ Леонтій, глава Подільської православної єпархії, розпорядився створити історико – статистичний комітет для збору документального матеріалу й опису церков і парафій єпархії. *«Настойт надобность в историко – статистическом описании Подольской епархии согласно давно последовавшему распоряжению Святейшего Синода, - констатувалось у розпорядженні. – И я нахожу нужным образовать Комитет для*

сего при семинарии. Предлагаю правлению предоставить мне проект состава Комитета с программой самого описания. Председателем имеет быть отец ректор семинарии архимандрит Феогност» [3, арк. 1].

Комітет, 21 особа з числа священнослужителів і педагогів семінарії, духовних училищ, вніс організованість і планомірність у краєзнавчу працю, зробив її системною і цілеспрямованою. Вже протягом 1865-1875 років на сторінках «Подольских епархиальных ведомостей» був опублікований 61 історико – статистичний опис [22, с. 24]. 1876 року вийшов перший том «Трудов Комитета для историко – статистического описания Подольской епархии», в якому були вміщені ґрунтовні нариси історії Жванця, Панівців, Ісаківців, Устя М.І. Яворовського, села Почапінці - М.В. Симашкевича.

У такій обстановці в колектив подільських краєзнавців влився Ю.Й. Сіцінський, 1889 року повернувшись з Бахмута до Кам'янця – Подільського. Він був людиною різностороннього таланту і зреалізував себе в багатьох напрямках: священнослужитель, краєзнавець, відомий не тільки на Поділлі, в Україні, а й у Росії, археолог, етнограф, церковний історик, музейник, пам'яткоохоронець, а ще журналіст, редактор кількох видань, і педагог, викладач низки духовних і світських навчальних закладів, приват – доцент Кам'янець – Подільського державного українського університету, бібліотекар і бібліотекознавець, громадський діяч. Володів крім української і російської церковно – слов'янською, латинською, грецькою, старовірською, німецькою, французькою і польською мовами. Гарно малював, грав на скрипці, був вправним фотографом – його фото ввійшли до десятка альбомів, у тому числі й альбому селянського одягу, виданого Кам'янець – Подільською художньо – промисловою школою [18, с. 89]. Власне, за що б не брався, все доводив до логічного кінця.

А витoki цього таланту треба шукати в селі Мазники Летичівського повіту Подільської губернії, де він 15 жовтня 1859 року народився в сім'ї священника Йосипа Сіцінського, настоятеля місцевого Іоанно – Предтеченського храму [37, с. 48-49]. У цій родині щонайменше шість поколінь були священниками, зокрема й ближчі в часі прадід Федір, дід Симеон і батько. Вдома дітей – старшого Володимира, Юхима і дочку Степаниду – навчали Георгій Компанський, пані Клара, дочка летичівського священника, вчитель музики Микола Руновський, у рік вступу до училища - Олександр Руданського, священник, етнограф, двоюрідний брат письменника Степана Руданського [4, арк. 25-29]. Уроки Олександра Андрійовича не тільки посприяли успішному вступу до Кам'янець – Подільського духовного училища, а й посіяли в душі хлопця потяг до краєзнавства, етнографії - збору перлин усної народної творчості.

Училище закінчив першим у списку випускників, що дало право вступу до Подільської духовної семінарії без іспитів. Навчання в семінарії тривало 6 років – два роки в нижчому відділенні, два – у середньому, і ці чотири роки давали загальну освіту, а ще два на богословському відділенні відкривали шлях до священницького місця або вступу до духовної академії.

Саме в роки його навчання в Кам'янці – Подільському набирала сили краєзнавчий рух, у центрі якого опинились викладачі і училищ, і семінарії. Їх знання місцевої історії, як і досвід, щоразу торкалися душ вихованців, втягуючи багатьох у цей процес. Приклад подавав ректор Митрофан Симашкевич, автор багатьох краєзнавчих

публікацій, який заохочував семінаристів до краєзначої праці. З особистої бібліотеки М. Симашкевича брав книги і Юхим Йосипович, працюючи над першою своєю етнографічною розвідкою «Народное предание о Полозе», 1881 року надрукованою в газеті «Подольский листок» [5, арк.72; 25].

1881 року, здавши вступні екзамени, Юхим Сіцінський був зарахований до Київської духовної академії і опинився в середовищі, де дослідництво процвітало і носило яскраво виражений науковий характер. Його професорами були відомі науковці М. Петров, С. Голуб'єв, П. Терновський та ін. Темою дисертації обрав слов'яно – руську язичницьку і двоєвірну есхатологію, постійно працював у бібліотеці академії, її відділі рукописів і стародруків й успішно захистив 600-сторінкову працю, ставши кандидатом богослов'я. Ще студентом, як свідчив сам, був учасником археологічного з'їзду в Одесі, слухав багатьох доповідей, у т.ч. професора В.Б. Антоновича [37, с.57-58].

Юхим Сіцінський - студент Київської духовної академії

Направлення отримав у Бахмутське духовне училище, куди виїхав з дружиною Марією Тлустовською, викладав церковнослов'янську, російську і латинську мови, був членом правління і діловодом училища. Молодий учитель виділявся старанністю, наполегливістю і науковими дослідженнями, які не полишав і там, надрукувавши в «Подольских епархиальных ведомостях» 6 і в «Киевской старине» 3 науково – краєзнавчих розвідки, зокрема: «Народное воззрение на праздник Пасхи» (ПЕВ,1886, №15, с. 317-320), «Древнее рукописное Евангелие, найденое в м. Сатанове Проскуровского уезда Подольской губернии» (ПЕВ,1887, №44, с.1007-1014) , «К истории быта сельского духовенства в Подолии» (КС,1887, №9, с. 67-70), «Празднование 900-летия крещения Руси в м. Сатанове Проскуровского уезда 15 июля 1888 года» (ПЕВ,1888, №34, с.799-808)та ін. 1888 року був обраний членом – кореспондентом церковно - історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії [37, с. 61].

1889 року повернувся на рідне Поділля з гарним педагогічним і науковим досвідом і влився в активне духовне життя губерньського Кам'янця – Подільського. Тут зреалізував своє головне покликання священнослужителя - був висвячений на священника і розпочав богослужіння в кафедральному соборі Казанської ікони Божої Матері і вже через рік отримав сан протоієрея. З освяченням 1897 року Олександро – Невського собору став його протоієреєм, ключником і радником архієрея. У Кам'янці – Подільському з відкриттям 1918 року державного українського університету правив службу в університетській Свято - Миколаївській церкві. Користувався довір'ям, виконував низку обов'язків у різних церковних громадських інституціях, зокрема в Подільському епархіальному історико – статистичному комітеті, членом якого став з поверненням до міста.

Як священнослужитель поступово еволюціонував у бік проведення богослужіння рідною мовою парафіян, створення в Україні своєї автокефальної православної церкви. І докладав до цього чималих зусиль. 1905 року став членом комісії з правки і видання україномовного «Четвероєвангелія» [20, с., 268].

З великим ентузіазмом і надією на зміни суспільного життя зустрів Юхим Йосипович 1917 рік. На єпархіальному з'їзді подільських священнослужителів, делегатом якого був, порушив питання про українізацію служби та автокефалію церкви. З проголошенням Української Народної Республіки долучився до її розбудови в царині, де міг зробити найбільше. Він став діяльним членом Ради міністерства ісповідань, членом Кирило – Мефодіївського православного товариства, підтримав створення Української автокефальної православної церкви, повів богослужіння українською і за цю активність єпископом Пименом був відсторонений від служби [9, с. 41].

Паралельно із священницькою працею реалізовував і покликання педагога, працюючи і в церковно – парафіяльних школах, і в духовних училищах, а також у деяких світських навчальних закладах, зокрема у Кам'янець – Подільській технічній середній школі та жіночій гімназії. 1916 року був призначений Подільським єпархіальним наглядачем церковних шкіл [1, арк.13].

10 вересня 1918 року, ще за два тижні до офіційного відкриття Кам'янець – Подільського державного українського університету, був призначений священником університетської Свято – Миколаївської церкви, 5 листопада – помічником бібліотекаря університетської фундаментальної бібліотеки, а 13 березня 1919 року - приват – доцентом по кафедрі церковної археології. Читав курс церковної археології на богословському, історію Поділля, а згодом історію мистецтва – на історико – філологічному факультетах. Розроблені ним лекції «Загальний огляд історії Поділля», «Найдавніші сліди існування чоловіка», «Стародавні племена і народи на Поділля», «Початок християнства на Поділля», «Побожжя і Пониззя за часів Галицького князівства», «Болохівські князі і Болохівська земля», «Князі Коріатовичі й заснування міста Кам'янця» та інші згодом склали основу нарису історії Поділля [1, арк. 5; 28]. Долучився до розбудови навчального кабінету, поступово розгорнув його у повноцінний університетський музей, який на кінець 1920 року мав 3274 експонати [12, с. 7].

У середині 1920-х завершив священницьку службу, але продовжив активну участь у науково - краєзнавчих дослідженнях. Спектр його наукових інтересів був різнобічним: етнографія і фольклор, археологія, регіоналістика, істрична топографія, персоналістика, мистецтвознавство, музеєзнавство, пам'яткознавство, бібліографія, релігієзнавство. Не менш розмаїтими були форми оприлюднення результатів краєзнавчого пошуку: це - газетні повідомлення про важливі події поточного, головним чином - церковного життя, інформації про засідання церковного історико – археологічного товариства, річні звіти про його роботу, статті, історичні нариси, навчальні посібники, монографії, рецензії, бібліографічні огляди, некрологи тощо. У своїй дослідницькій праці розділяв і керувався методологією історичної школи М.С. Грушевського, з яким упродовж життя мав приязні стосунки і наукові контакти. Головне місце в ній займав його величність Факт – джерело і основа відтворення минулого без ідеологічного та політичного забарвлення.

Юхиму Йосиповичу випало жити і працювати в межах трьох епох: за царизму, у роки впертої і, на жаль, трагічної боротьби за національну незалежність і українську державність, та 17 років – у радянській Україні.

У науковому плані найбільше зробив Юхим Йосипович у дореволюційну епоху. Увагу науковців, краєзнавців і читацького загалу привернули його праці «Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакота Ушицкого уезда» (1891-1892), «Семейная жизнь в Подолии в первой половине прошлого века» (1891), «Древнейшие православные церкви в Подолии» (1890-1895) про церкву – замок у Сутківцях, замкову церкву в Кам'янці, Кам'янецьку Іоанно – Предтеченську та Зіньківську, історичний нарис «Город Каменец - Подольский» (1895), «Бакота, древняя столица Понизья» (1899), «К истории унии» (1899), «Археологическая карта Подольской губернии» (1901), редаговані ним Труди з описом церков і парафій Подільської єпархії та ін.

Чимало зробив у царині етнографії. Склав і поширив серед краєзнавчого активу «Программу для собирания сведений этнографических о пасхе в ближайшем к ней времени» і «Программу для собирания писанок и вышивок» (Православная Подолия. 1906. №2), в результаті поповнив експозицію Давньосховища, а узагальнені матеріали знайшли місце в його дослідженнях. Перу науковця належить низка етнографічних статей: «Семейная жизнь в Подолии в I половине XVIII века» (1891), «Пасхальные писанки» (1899), «Каменецкий народный праздник по описанию Стефана Руданского» (1906) та ін.

Торкнувся він і сфери мистецтва, у першу чергу - церковного, опублікував наукові розвідки і фундаментальні праці з історії сакральної архітектури, зокрема «Роспись церкви в южнорусском стиле» (1909), «Иконы художника В.А. Тропинина в церкви с. Кукавки Могилевского уезда» (1907) та ін.

Не обійшов увагою персоналістику, став автором некрологів у пам'ять Й.Й. Ролле, Н.В. Молчановського, В.Б. Антоновича, написаних у формі розгорнутих довідок про життя і діяльність видатних учених [27].

Особливий інтерес у читацької громадскості викликав нарис про губерньський центр Поділля Кам'янець – Подільський [26]. Написана до 1893 книга дала не тільки змістовний екскурс у минуле міста, а й панорамно представила губерньський центр кінця XIX ст. й донині залишається цінним джерелом його історії, історичної топографії [19]. Як і «Археологическая карта Подольской губернии», 1899 року представлена Юхимом Йосиповичем у спеціальній доповіді на XI археологічному з'їзді, який проходив у Києві. Як незаперечне археологічне джерело використовується вона і сучасними дослідниками [13].

У роки Української революції 1917-1921 рр., в умовах бойових дій і частоті зміни влади, а відтак з установами більшовицьких порядків, відкритого наступу радянської влади на церкву і священнослужителів, жити і працювати, а тим більше видавати наукові праці ставало все важче. Вже в травні 1922 року сталося перше серйозне зіткнення Ю.Й. Сіцінського з новою владою, коли в ході кампанії з надання допомоги голодуючим комісія з чотирьох осіб вилучила з кабінету – музею, створеного ним, 1699 срібних монет, 7 золотих з нумізматичної колекції, 1919 року придбані у Казимира Пуласького, 4 срібних медалі, 25 шматків срібних риз з ікон та чимало інших цінних речей [8, с. 8]. Наступного дня, 6 травня, таке вилучення відбулося і в Кам'янець – Подільському археологічному музеї, яким на той час

завідував - комісія забрала срібну чашу 1754 року, 2 срібних хрести, 15 золотників, срібний ланцюжок від панагії, 1054 срібних монети, київську гривну. Протест Ю.Й. Сіцінського, задресований повіткому та губкому, допоміг дещо повернути, але дорого коштував йому самому [23, с. 135]. 1922 року за кордон було вислано 200 науковців, викладачів, письменників, у т.ч. 77 – з України, був заарештований, але згодом відпущений Ю.Й. Сіцінський, а в жовтні з поясненням, що «*священнослужитель не може завідувати радянською установою*», звільнений з посади завідувача музею [22, с.76].

Залишився рядовим співробітником музею, а 1928 року став ще й ученим - охоронцем Кам'янець – Подільського державного історико – культурного заповідника, турбувався про фінанси на ремонт, видав 100 пр. листівки, яка роз'яснювала історичне значення фортеці, закликала берегти і підтримувати твердиню [2, арк. 9; 22, с. 83].

На цьому радянському заключному етапі життя вже в зрілому віці все ж зумів не мало опублікувати. Найбільш помітні праці: «Начерки з історії Поділля» (1920), «Стародруки Кам'янецького історико – археологічного музею» (1924), «Муровані церкви Поділля»(1925), «Вплив візантійсько – атенської архітектури на будівництво мурованих церков на Поділлі» (1925), «Нариси історії Поділля» (1927), «Оборонні замки Західного Поділля» (1928), «Кам'янець – Подільський державний історико – культурний заповідник. Кам'янецька фортеця» (1929), «Матеріали до археології Західного Поділля» (1931), «Друкарні і видання на Поділлі» (1934) та ін.

Юхим Йосипович водночас був організатором і координатором краєзнавчого руху на Поділлі по всіх його основних напрямках, 1890 року ставши секретарем Подільського єпархіального історико – статистичного комітету, а 1903 -го, з реорганізацією Комітету в Подільське церковне історико – археологічне товариство, головою, і був ним аж до кінця 1920 року, приходу до влади більшовиків.

Він здійснював велику редакторську і видавничу роботу. З 1892 року редагував «Подольские епархиальные ведомости», а протягом 1903-1918 рр. - журнал «Православная Подолия» и газету «Подолия». Під його редакцією вийшли 6, 8 і 9-ий випуски «Трудов Подольского епархиального историко – статистического комитета» за 1893, 1897, 1901 рр. і 10, 11, 12-ий випуски «Трудов Подольского церковного историко – археологического общества за 1904,1911, 1916 роки [21].

43 роки віддав музейній справі, був одним з творців та завідувачем Давньосховища - музею церковних старожитностей, Кабінету – музею Кам'янець – Подільського державного українського університету, згодом - Кам'янець – Подільського історико - археологічного музею.

Зробив чималий внесок у розбудову на Поділлі бібліотечної справи. На допомогу авторам описів церков і парафій сформував бібліотеку краєзнавчої літератури при Давньосховищі, долучився до створення Єпархіальної бібліотеки, як член комісії займався створенням церковних бібліотек у єпархії. 1908 року опинився він біля витоків «Подільської «Просвіти», створення її книжкових збірок у населених пунктах краю [16]. А 5 листопада 1918 року обійняв посаду помічника бібліотекаря фундаментальної бібліотеки Кам'янець – Подільського державного українського університету, очолив Бібліотечну комісію, яка займалася формуванням книжкового фонду, нормативно – правової бази бібліотеки, зокрема – статуту, який визначив права і обов'язки, принципи і порядок діяльності колективу.

Він був діяльним членом багатьох громадських інституцій і в кожній з них залишив помітний слід. Однак цього внеску в життя міста і краю не цінувала більшовицька влада, конфіскувала будинок, зведений за власний кошт та в значній мірі і власними руками [15]. Не оминули Ю.Й. Сіцинського репресії у сфальсифікованій справі так званої «Спілки визволення України» - 25 серпня 1929 року був заарештований. Слідство намагалося зробити його центральною фігурою Кам'янецької філії СВУ, однак він категорично заперечував будь – яку причетність до протиправної діяльності, і 21 квітня 1930 року, по завершенні показового суду в Харкові, справу закрили за відсутності складу злочину [10, с. 98]. Залишившись без роботи, а отже й засобів для життя, та з метою відірватись від пильного ока репресантів, він скористався запрошенням київських колег і переїхав на роботу в Лаврське музейне містечко, де працював упродовж майже трьох років. Важко хворів, боліли ноги. 1933 року повернувся в Кам'янець – Подільський. Вимушений був винаймати кімнату на Підзамчі. Там двічі спіткав його інсульт, спаралізував, два з половиною роки лежав під доглядом дружини Олени Купріянівни [6, арк. 6 зв.] і 7 грудня 1937 року помер.

Надгробний пам'ятник Ю.Й. Сіцинському роботи проф. Б.М. Негоди на руськофільваровецькому кладовищі в Кам'янці-Подільському

У роки незалежності ім'я і внесок Ю.Й. Сіцинського в дослідження Поділля достойно пошановано на Хмельниччині. Його життя і науково – краєзнавча праця стали предметом дисертаційного дослідження А.М. Трембіцького, видана монографія «Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність» (2009), відбулося кілька науково – краєзнавчих конференцій (1992, 1994, 2002, 2010), присвячених йому. 1993 року встановлена обласна премія його імені, якою відзначаються подвижники краєзнавства, 1 червня 1992 року ім'я Ю.Й. Сіцинського надано вулиці в Кам'янці - Подільському. У наш час зусиллями ентузіастів перевидано низку праць Юхима Йосиповича [14; 29-36], знято документальний фільм, у с. Мазники, на батьківщині вченого, відкрито музей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-582 Кам'янець – Подільський державний український університет. Оп. 1. Спр. 23 - Листування декана історико – філологічного факультету з правлінням у-ту по службових питаннях (5.03.1919-23.02.1920).

2. Там само. Ф.Р-3333 Сіцінський Ю.Й. Оп. 1. Спр. 15 - Особисті документи і фотографії Ю.Й. Сіцінського та О.К. Сіцінської (1902-1955). 42 арк.

3. Там само. Спр. 24 -Авторський рукопис Ю.Й. Сіцінського «Історичний огляд діяльності Подільського церковного історико – археологічного товариства за п'ятдесятиліття. 1865-1915». 5 арк.

4. Там само. Спр. 26 - Автобіографічні записки Ю.Й. Сіцінського. 36 арк.

5. Там само. Спр. 33-Біографічні довідки про діячів м. Кам'янця – Подільського. 97 арк.

6. Там само. Спр. 38 – Спогади родичів і знайомих про Ю.Й. Сіцінського, зібрані С.К. Шкурко (1960). 65 арк.

7. Баженов Л.В. Творча спадщина Є.Й. Сіцінського в українській історіографії (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.). *Юхим Сіцінський в історії і культурі Поділля*: зб. наук. пр. Кам'янець – Поділ.: КПДУ, ІВВ, 2004. С.11-17.

8. Баженов Л.В., Вавринчук М.П. Творча спадщина Є.Й. Сіцінського в українській історіографії (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.). *Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцінського та Володимира Січинського*: зб. матер. міжнар. наук. – краєзн. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Ю. Сіцінського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. Кам'янець – Поділ.: КПУ ім. І. Огієнка, 2010. С. 3-8.

9. Блажевич Ю.І. Євфимій (Юхим) Сіцінський – церковний діяч Поділля. *Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля*: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук. – практич. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець – Подільський: КПДУ, 2004. С.36-42.

10. Винокур І.С., Корнілов В.В. Визначний літописець Поділля (Ю. Й. Сіцінський). *Репресоване краєзнавство (20-30-і роки)*. Київ: Рідний край, 1991. С. 93 -101.

11. Винокур І.С. Ю.Й. Сіцінський та його діяльність в галузі археології. *Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля*: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук. – практич. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець – Подільський: КПДУ, 2004. С.17-25.

12. Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцінський – приват – доцент Кам'янець – Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.). *Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля*: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук. – практич. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець – Подільський: КПДУ, 2004. С.6-11.

13. Захар'єв В.А., Осецький Й.П. Дунаєвеччина доісторична. Кам'янець Подільський: Друкарня «Рута», 2021. 128 с.

14. Епістолярна спадщина Юхима Сіцінського. Листи до Михайла Грушевського (1891-1927 рр.) / вступ. стаття і упорядк. О.М. Кошеля. Київ, 2009. 140 с.: іл.

15. Ківільша Г.Б. Будинок Юхимка Йосиповича Сіцінського в м. Кам'янці – Подільському. *Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля*: зб. наук. пр. Кам'янець – Поділ.: КПДУ, 2004. С.126 -129.

16. Кучеров Г.Г. Є.Й. Сіцінський та його участь в просвітницькому русі Поділля. *Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля*: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук. – практич. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець – Подільський: КПДУ, 2004. С.101-104.

17. Малий В.В. Становище поляків на Поділлі в 30-90-х роках ХІХ ст. *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки*: зб. наук. пр. за матер. наук. конф. 23-24 червня 1996 року. Хмельницький: Поділля, 1996. С.196-202.

18. Паравійчук А.Г. Видатний історик Поділля. *Український історичний журнал*. 1968. № 9. С. 87-92.

19. Петров М.Б. Сторінки історії Кам'янця – Подільського в науковій спадщині Ю.Й. Сіцінського. *Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля*: зб. наук. пр. за

підсумками всеукр. наук. – практ. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець – Подільський: КПДУ, 2004. С.50 - 59.

20. Постаті в листах: епістолярій Юхима Сіцінського / упорядн.: Кошель О.М., Прокопчук В.С., Старенький І.О. Київ: Старий світ, 2014. 320 с.: 12 іл.

21. Прокопчук В.С., Крючкова Н.Д. Труды Подольского епархиального историко – статистического комитета» (церковного историко – археологического общества) (1876-1916): звезд. каталог і покажч. змісту. Кам'янець – Поділ.: Аксіома, 2010. 184 с.: фото.

22. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія. 2-ге вид., доп. Кам'янець – Подільський: Зволейко Д.Г., 2014. 312 с.

23. Його. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. Кам'янець – Подільський: Оіюм, 2009. 600 с.

24. Рукопис П.А. Гліщинського побачив світ в 7, 8, 11, 13, 14, 20 і 22 числах «Подольских епархиальных ведомостей» за 1862 рік.

25. Сецинский Е. Народное предание о Полозе (этнографический эскиз). *Подольский листок*. Каменец – Подольский, 1881. 19 мая (№58).

26. Его. Город Каменец – Подольский. Историческое описание. Киев: Типогр. С.В. Кульженка, 1895. 247 с.: іл.

27. Его. Д-р И.И. Ролле: некролог. *Подольские епархиальные ведомости*. 1894. № 4; Н.В. Молчановский: некролог. *Подолля*. 1906. №280; Профессор Владимир Бонефатьевич Антонович: некролог. *Труды Подольского церковного историко – археологического общества* / под ред. Е.И. Сецинского, Н.И. Яворовского. Каменец – Подольск: Тип. Св.Троиц. братства, 1911. Вып. 11. С. 401-404.

28. Його. Нарис історії Поділля. Вінниця, 1927. Ч. 1. 74 с.: 48 іл.

29. Его. Южно – русское церковное зодчество. Хмельницкий: Миранда, 1991. 23 с.: іл. (Вперше видано 1907 року в друкарні Поділ. Св. Троїцького братства).

30. Його. Оборонні замки Західного Поділля ХІV-ХVІІ ст.: іст. – археолог. нариси / упорядн. С.В. Трубочанінов; передм.: І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов. Кам'янець – Поділ.: Центр поділезнавства, 1994. 96 с.: іл. (Передрук видання, що побачило світ 1928 року в друкарні УАН).

31. Його. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця – Подільського та його околиць / упорядк. М. Мошак. Кам'янець – Поділ.: Вид. поділ. братства, 1994. 60 с.: іл.

32. Його. Муровані церкви на Поділлю. Кам'янець – Подільський: Мошак М.І., 2001. 32 с.: іл. (Репринтне видання, що побачило світ 1925 року у Львові).

33. Його. Смотрицький замок / передм. і упорядк. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2003. 22 с.

34. Його. Гектор Кам'янецької фортеці: іст. нарис / Хмельниц. обл. краєзн. музей; передм. і упорядк. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2003. 30 с. (З рукопису 1934 р.).

35. Його. Болохівське князівство (1150-1257) / передм. і упорядк. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2004. 27 с. (З рукопису, віднайденого упорядником в Держархіві Хмельницької обл.).

36. Його. Поділля під владою Литви / упорядн.: Дмитро Ващук, Мирослав Мошак. Кам'янець – Поділ., 2009. 160 с.

37. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: [монографія]. Хмельницький: Мельник А.А., 2009. 300 с.